

ОБВИНЕНИЯТА В МАГИЯ СРЕЩУ ПОЛИТИЧЕСКИ И РЕЛИГИОЗНИ ПРОТИВНИЦИ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКАТА ИСТОРИОГРАФИЯ ОТ X–XII ВЕК

Янко Димитров

Съгласно едно изследване обществената функция, която изпълняват обвиненията в магьосничество, се състои в това да се обяснят по задоволителен начин различни нещастия. Една неочаквана болест, сполетяла млад и здрав до този момент човек, често пъти се е приписвала (и продължава да се приписва) на магия, защото в противен случай трагичната ситуация би останала въобще без обяснение, просто плод на жестока случайност. Това от своя страна би означавало изключване на възможността човешкият живот да бъде разбран и направляван.

По-общо подобно тълкуване изискват всякакви ситуации, които не се развиват по “правилата”. Как по-добре може да се обясни успехът на личности, за които сме сигурни, че не го заслужават, ако не с това, че те използват непозволени средства? Тук се постигат дори две неща: освен че обясняваме задоволително един неприятен за нас факт, ние хвърляме сянка върху съответния човек и го представяме като неморален. В епохите, в които вярата в способността на човека да влияе по свръхестествен начин върху събитията е била общоприета, сред непозволените средства е било и магьосничеството.

Тук ще разгледаме няколко подобни обвинения, които са извадени от византийски исторически съчинения, писани в периода X–XII в. С тяхна помощ ще се опитаме да покажем две неща: на първо място това, че авторите са прибегвали доста често до този начин на обяснение и са се опитвали да zlepоставят различни исторически фигури, които са им били неприятни по определени причини. Освен това чрез тези примери ще илюстрираме развитието, което е претърпяла византийската литература през тези векове. Текстовете, писани в по-ранния период, са съвсем наивни: в тях всичко е в черно и бяло и не е никак трудно да се види, че те са най-обикновена измислица. В тези, излезли под перото на историците от XII и началото на XIII в. Никита Хониат или Йоан Кинам, е

трудно да се отличи истината от умишленото изкривяване на фактите. Следователно за около двеста години византийската литература е извървяла значителен път и представените от нея образи са описани много по-реалистично.

В историята, писана през втората половина на Х в. и влязла в гръцката патрология под името на Симеон Магистър (Symeones 1863, 729–735), можем да открием един памфлет срещу патриарх Фотий, който е написан вероятно в началото на управлението на Лъв VI Мъдри и е използван от авторите на житията на Игнатий и Евтимий (Каждан 1959, 125–143). В него за Фотий е казано следното: баща му, спатарият Сергий, е езичник и се жени за майката на бъдещия патриарх, след като я отвлеча от женски манастир. Когато тя е бременна с Фотий, а и след раждането му и по време на детството му, различни свети хора предсказват, че на бял свят ще се появи антихрист; майката също сънува сънища, казващи това (Symeones 1863, 729–731).

Започвайки да се образова, Фотий показва явно предпочитание към езическата литература пред християнската. Затова, когато се свързва с един еврейин-магьосник, той е готов да даде половината от имота си, за да му бъде помогнато да стане най-добрият в езическата мъдрост. Еврейинът обаче не иска от него пари, а отричане от Христос, което Фотий прави, а след това се потапя в изучаването на “забранени гадателски и астрологически книги”. Неговите приятели също са най-различни злодеи, наказвани от църковните власти (Symeones 1863, 731).

Когато вече е патриарх и служи литургия на някакъв празник, един монах вижда как огромна змия обвива ръцете му, докато самият Фотий носи кръста. Презвитерите, които често са с него, потвърждават: “И ние, когато служим литургия с него, никога не сме го чували да произнася молитва, но думи на езическите поети. А още по-лошо е, че и под светия олтар повръща, и повърнатото е с отвратителна миризма”. След това става ясно, че Фотий е подпомаган от един демон, с вид на огромен етиопец: името му е Левуфас и, както сам казва, той е “помощник на магьосници и отровители, водач на прелюбодейци и разбойници, приятел на езичници и на тайно почитащия ме Фотий”. Фотий обяснява земетресенията с естествени причини, а не ги отдава на божественото наказание за човешките грехове, проповядва от олтара, че човек има не една, а две души и кара народа да не пости. Най-накрая разбираме, че в лицето патриархът прилича на хазарин (Symeones 1863, 733–736).

Не е трудно да се види, че целият образ е резултат от хиперболизирането на най-различни негативни черти. Няма нито една неутрална характеристика, която да придаде по-голяма правдоподобност на героя и евентуално да ни накара да се замислим дали в това, което е казано, има зрънце истина. Той изглежда лишен от плът и кръв и не е нищо друго освен символ на враждебните, чужди и потайни сили, които се стремят да нарушат хармонията в живота на богоизбрания византийски народ.

Фотий далеч не е единствената важна фигура, което е описана по подобен начин в историографията от X век. Когато хронографът-иконопочитател ни представя патриарха-иконоборец от първата половина на IX в. Йоан Граматик, срещаме приблизително същата картина с единствената разлика, че авторът признава добрия произход на Йоан. Това изисква допълнително обяснение: "Този Йоан, който поради безбожието си беше наречен от благочестивите Йанис, не беше пришълец и чужденец, но бе местен и рожба на този царски град. Той не произхождаше от някакъв неизвестен род, но дори от твърде благороден, от този на така наречените Морохарзамии." Как тогава е възможно Йоан да е еретик и магьосник: "Чували сме, че и от лозето се раждат тръни". (Anonymus 1863, 169)

Йоан е приятел с императора-иконоборец Михаил и е възпитател и любимец на неговия син Теофил, който също е привърженик на иконоборството. Подробно ни е разказана една негова магия: по времето на Теофил империята била нападната от варварски народ, начело на който стоели трима вождове. Императорът бил много загрижен, но Йоан Граматик го окуражил и направил следното: до хиподрома в Константинопол имало статуя с три глави. Йоан взел със себе си трима души, всеки от които носел огромен чук и през нощта, преоблечен като лаик, отишъл заедно с тях при статуята. Там той промърморил някакви заклинания и накарал придружителите си да ударят главите с чуковете. Две от главите били разрушени, а третата само повредена. В резултат на това между варварските вождове избухнала междусобна война, в която двама от тях паднали убити, а третият останал жив, но "не бил здрав" (Anonymus 1863, 169–172).

За Йоан освен това се казва, че се занимавал постоянно с леканомантия и бил превърнал една къща, която се намирала извън Констан-

тинопол, в истинско дяволско свърталище. Там той и приятелите му се отдавали на хепатоскопия, некюомантия, магии и разврат с красиви монахини (Anonymus 1863, 172).

Любопитна фигура от времето на Василий I и Лъв Мъдри е монахът Сандаварин, за когото също ни се разказва в Псевдо-Симеон (Symeonis 1863, 753–761). Той е бил приятел на Фотий, и в текста на хронографията са му посветени дълги пасажии, които доста напомнят за памфлета срещу патриарха. Авторът ни го представя като “син на манихей и сам той манихей”, който навремето бил осъден на смърт, но поради младата си възраст не бил екзекутиран, а изпратен в Студийския манастир, за да се поправи. Там той упорствал в лошотията си, станал протеже на Фотий, който по време на първата си “тирания” го направил игумен, поради което всички благочестиви монаси напуснали манастира. Фотий го свързал с император Василий, чийто любим син Константин бил починал наскоро и с помощта на магия Сандаварин успял да покаже на василевса образа на покойния. Когато Фотий бил свален от патриаршеския трон, Сандаварин му обяснил как чрез магия той отново може да си възвърне любовта и доверието на Василий. Поради всичко това “архимагьосникът” бил смятан за благочестив християнин, правец чудеса и пророкуващ, а по време на втората “тирания” на Фотий бил направен епископ на Евхаита. Сандаварин мразел наследника на трона, Лъв Мъдри и го клеветял пред баща му. В крайна сметка той свършил лошо, защото, след като Василий умрял, разкайвайки се, че хора като Фотий и Сандаварин са го отдалечили от Бога, император станал Лъв, който отмъстил на враговете си. Фотий бил свален от патриаршеския трон и заточен, Сандаварин бил бичуван, ослепен и изпратен някъде в Азия. Едва след много години императорът му простил и Сандаварин се върнал в Константинопол, където починал.

Нека сега се прехвърлим два века по-късно и разгледаме няколко магьоснически истории от книгите на Йоан Кинам и Никита Хониат. Кинам е бил секретар на император Мануил Комнин и се опитва да оправдае всички негови действия. Често споменаван персонаж в неговата история е протостраторът Алексей Аксук. Освен високата длъжност, която е заемал, той е бил женен за племенничката на императора. Според автора той е бил вероломен човек, постоянно кроещ интриги срещу

Мануил, който бил достатъчно благороден, за да му прощава многократно. В крайна сметка обаче Алексей бил наказан с конфискация на имуществото и бил насилва замонашен. Кинам споменава, че протостраторът е бил в дружески отношения с някакъв латинец-магьосник, от когото е взимал отрови, които е трябвало да дава на императора, за да остане той завинаги бездетен (Cinnamus 1864, 636).

Разбира се, разказът на Кинам може да бъде взет за чиста монета, която освен това свидетелства за засилването на връзките на Византия със Запада, но за Алексей споменава и Никита Хониат (Choniata 1854, 485), а в неговата история събитията са представени по съвсем различен начин. Протостраторът там е описан като “човек, обичан и от началниците, и от войниците, великодушен и щедър към всички.” Императорът го наказва единствено заради празни подозрения, а всякакви клеветници със задна дата измислят лъжливи обвинения, за да оправдаят несправедливата императорска присъда. Имаме и обвиненията срещу Алексей, които за разлика от тези, за които говори Кинам, звучат съвсем невероятно: неговите магии били толкова ефективни, че с тяхна помощ човек можел да лети, да става невидим, както и други небивалици.

Както казва Хониат, начело на тези клеветници е Аарон Исаакиос. Този човек е заемал длъжността на аколут (началник на императорската гвардия) и е бил преводач на императора. За него се говори и в историята на Кинам, като този път между двамата автори има пълно съгласие. Според краткото споменаване на Кинам той е “изключително надменен и горделив. Враждебен към императора, той винаги създаваше интриги, често бе залавян да изпълнява недобросъвестно пратеничествата и бе изобличен, че се занимава с магия” (Cinnamus 1864, 657).

Хониат е доста по-подробен: Аарон Исаакиос, главният клеветник срещу протостратора Алексей, произхожда от Коринт. Когато през 1147 г. норманите завземат града и откарват част от населението в Сицилия, той също се озовава там, научава отлично “латинския” език и затова, когато се връща, изпълнява ролята на преводач на Мануил (Choniata 1854, 488). Когато клеветниците получават своето наказание от съдбата, то е най-тежко за Аарон, който е заловен, че използва магия. При него е намерено изображение на костенурка, в което е имало човешка фигурка със завързани крака, пронизана с гвоздеи в гърдите, също както “Соломо-

нова книга”, с чиято помощ той събирал демоните на легиони, а те изпълнявали с усърдие това, което им било заповядано. Но изглежда другото провинение, в което бил заловен, е било по-важно. Когато при императора дошло пратеничество от някаква западна страна, Аарон видял, че хората в него са твърде склонни да приемат условията на Мануил и разчитайки на това, че никой освен него и пратениците не знае езика, ги насърчил да не бъдат толкова сговорчиви, а да се противят, защото така ще постигнат повече. На този разговор обаче присъствала и императрицата, която била от Запад и също разбирала това, което се казва. Тя съобщила ставащото на императора, който изпаднал в ярост, конфискувал имуществото на Аарон и го ослепил.

Впрочем Аарон се оказал до такава степен злодей, че и това не го спряло да причинява вреда. Когато на трона застанал Андроник I Комнин (1183–1185), който по принцип бил склонен към жестокости, той го съветвал или изобщо да убива враговете си, или да прилага спрямо тях по-тежки наказания от ослепяването: давайки себе си за пример, той казвал, че ослепеният все още може да се движи, да говори и да дава съвети. По-късно трябвало да плати за тези подстрекателства, защото Исаак Ангел, който станал император след Андроник, заповядал да му бъде отрязан езикът (Choniata 1854, 489).

Този случай дава на Хониат повод да разкаже за още двама души, чиято история е станала известна по това време. Официално Склир Сит и Михаил Сикидит се занимавали в Константинопол с астрология, но всъщност правели дяволски магии, заради което също били ослепени от Мануил Комнин; Хониат причислява това към похвалните дела на императора.

Днес навярно бихме казали, че Михаил Сикидит е притежавал способности на хипнотизатор, защото в двата случая, за които ни разказва Хониат (Choniata 1854, 492), той успява да излъже сетивата на своите жертви. Според автора Сикидит чрез магия изпращал при хората, които искал да изплаши, демони, които им отнемали способността да възприемат действителността, а вместо нея виждали това, което желал магьосникът. Веднъж, когато бил заедно със свои приятели и гледали от императорския дворец към морето, те видели една лодка, натоварена със съдове и грънци. Той ги попитал какво ще му дадат, ако направи така,

че лодкарят загуби разсъдък и строши с греблото целия си товар. След като те отговорили, че ще му дадат, каквото си поиска, лодкарят станал и не спрял да удря товара си, докато съдовете не станали на парчета. Приятелите на Михаил Сикидит избухнали в смях, докато дошлият на себе си човек започнал да оплаква загубите. Когато по-късно го попитали какво се е случило, той отговорил, че бил видял в лодката си ужасна змия, която пътзляла и поглътцала съдовете и изчезнала едва когато всичко било чулено.

Друг път, когато бил в банята, той се скарал с останалите посетители и излязъл. Скоро след това другите побягнали ужасени навън и разказали, че от топлата вода започнали да изскачат малки черни човечета, които започнали да ги ритат по задните части. За тези и други, още по-тежки провинения, той бил ослепен от Мануил Комнин. След това Сикидит станал монах и написал съчинение за божии тайнства, което обаче никак не се харесва на Хониат, който го нарича “кучешки вой”, написан от човек, недостоен за божествените дарове.

И така, имаме астролог, достатъчно известен, за да се занимава с него императора, достатъчно образован, за да пише след разкайването си теологически съчинения, а ако съдим от направените от него трикове, през порочната си младост той е търсел ефектите, бил е суетен и невъздържан, и е имал специфично чувство за хумор. Бихме могли да се задоволим и с това, ако не съществуваша сериозни аргументи, че въпросният Михаил Сикидит е едно и също лице с известния историк, теолог и поет Михаил Гликас (Kirsten 1978, 49–103). За Гликас знаем, че е роден в първата половина на дванадесети век, най-вероятно в Керкира, и е бил секретар на императора. През 1159 г. той е бил съден по обвинение в клевета срещу свой съсед. В какво по-точно е бил обвинен, не е известно, но е бил осъден на ослепяване и затвор, където е останал за няколко години. Неговото наказание трябва да е изпълнено в по-лека форма, защото от затвора той започва писателската си дейност, с която печели място сред най-изтъкнатите византийски интелектуалци и писатели за периода: събира народни поговорки, пише своята хронография, стихове, влиза в полемика със самия император относно астрологията. В нея той осъжда любимата на Мануил Комнин наука, посочва, че трябва да се прави разлика между астрономия и астрология и дори си позволява да

бъде саркастичен (Hunger 1992, 43). Михаил Гликас е автор и на редица теологически съчинения и навярно именно той създава учението за евхаристията, осъдено на един събор в Константинопол през 1200 г. Съборът бил свикан в резултат на спорове, в които главен участник бил Никита Хониат, яростен противник на това учение, говорещ с ожесточение за нейния автор (Choniata 1854, 893).

Въобще биографиите на Гликас и Сикидит имат достатъчно прилики, за да предположим, че става въпрос за един и същ човек. Дори фактът, че преди да бъде ослепен, той се е занимавал с астрология, не е непременно в противоречие с отхвърлянето на тази наука по-късно, а напротив, знанията, които е натрупал в тази област по-рано, са му били необходими за полемиката. По-труден е въпросът с магиите, които той бил правил в младостта си и заради които е бил ослепен: дали под тези обвинения стои някаква истина или Никита Хониат е решил да zlepостави своя противник, като му е приписал извършването на някои изумителни трикове, е невъзможно да се каже.

Другият ослепен от Мануил Комнин магьосник е Склир Сит, който също се представял за астролог. Поводът за неговото наказание бил следният: “Склир се влюбил в една девойка, която беше във възраст за брак, и открито се опитваше да я съблазни. Пренебрегнат от момичето и посрамен, той изпраща чрез една сводница праскова, а когато девойката я взима в скута си, полудява от любов, изпълва се със сладострастие и накрая удовлетворява страстта си с него.” Тук се намесват роднините на момичето, които не могат да понесат този позор, обвиняват Склир в магия, вдигат голям шум и успяват да убедят императора да накаже виновника (Choniata 1854, 489–492).

За разлика от Сикидит, който става монах и се отказва от предишната си дейност, Сит продължава да прави магии. Той е отново действащо лице в историята на Никита Хониат, когато авторът разказва за последните дни на управлението на Андроник I Комнин (Choniata 1854, 697–700). Положението на императора вече било тежко и той разчитал основно на жестокост срещу истинските и мнимите си врагове, когато решил да узнае името на човека, който ще го наследи на трона. Според Хониат по това време от всички видове гадателства се практикуват единствено астрологията – от хора, които лъжат и другите, и самите себе си, – и

леканомантията. Тъй като императорът сметнал астрологията за нещо тривиално, а освен това мислел, че нейните предсказания са по-неясни, той се обърнал към другия вариант. Самият той не искал да участва в тайни нощни сеанси и затова възложил изпълнението на тази задача на своя приближен Стефан Агиохристофорит, който се обърнал към познатия ни Склир Сит. Хониат отбелязва мимоходом, че Сит се е занимавал с подобни неща от съвсем млад и казва, че след като той направил съответните ритуали (“които не ми е приятно нито да зная, нито да казвам”), попитал за името на човека, който ще наследи или ще вземе със сила властта. Злият дух изписал на повърхността на водата няколко букви, от които можело да се разбере, че бъдещият император ще се казва Исаак, като при това направил предсказанието неясно, както ставало обикновено при подобен вид гадателства, защото първата буква била сигма, а втората йота.

Андроник сметнал, че оракулът говори за Исаак Комнин, син на племенника на предишния император Мануил, който от няколко години владее Кипър и си бил присвоил императорска титла. Той отдавна подозирал Исаак и се притеснявал от него, затова останал впечатлен от предсказанието и изпратил още веднъж довереника си при Сит, за да пита за времето, когато ще се сбъдне казаното. След като процедурата била повторена, Андроник получил окончателен отговор, че това ще стане в дните около празника на въздвижението на светия кръст (14 септември). Било вече началото на септември, затова императорът се засмял и казал, че това е невъзможно, тъй като Исаак Комнин не може да пристигне от Кипър в Константинопол за толкова кратко време. На предложението да вземе някакви мерки срещу Исаак Ангел, за когото оракулът също можело да се отнася, той отново се засмял и отговорил, че такъв слаб и мекушав човек не може да извърши нещо подобно. Както показали събитията, той срещил, а само след няколко дни на трона наистина застанал Исаак Ангел.

Една от задачите, които си бяхме си поставили, беше да покажем, че византийските автори са склонни да обвиняват в магия своите врагове и да обясняват с нея техните незаслужени успехи. Изложените примери доказват много добре тази теза. Другият момент, на който наблегнахме, беше развитието на византийската литература, нейния по-голям реализъм и в крайна сметка нейната по-голяма убедителност. В образите на

патриарх Фотий, на Йоан Граматик и на Сандаварин ние виждаме типични театрални злодеи и съвсем интуитивно разбираме, че това, което се говори за тях, не е истина. Дори ако вземем предвид обстоятелството, че съчиненията, в които намираме тези текстове, вероятно са насочени повече към широките маси във Византия, които трябва да са били поподатливи към подобен вид груба пропаганда, все пак оставаме с впечатлението, че литературните възможности на авторите не са били достатъчни, за да се постигне по-добър ефект.

За разлика от тях текстовете, които намираме у Хониат, звучат правдоподобно и поне в някаква степен е напълно възможно да отговарят на истината. Това е така дори в случая с Михаил Сикидит, където пристрастността на автора е съвсем очевидна. Никита Хониат го мрази заради неговото учение за евхаристията и му приписва извършването на две повече от впечатляващи магии. Въпреки това ние не можем да кажем със сигурност, че всичко тук е измислено: в образа на Сикидит има твърде много черти, които са присъщи на човека, а не на театралния злодей: неговите “дяволски магии” всъщност са доста безобидни и по-скоро забавляват, отколкото плашат. Той е астролог в епоха, в която това занимание е доста престижно и в никакъв случай не би го злепоставило в очите на тогавашния читател. След като е наказан, изглежда се покаява, става монах и пише богословски съчинения: те може и да не в съгласие с православието, но все пак свидетелстват, че той не е човек, продал се на дявола.

Никъде не срещаме характеристики, присъщи за агиографски топос: не се казва нищо лошо нито за произхода му, нито за приятелите му, не се споменава неговата потайност, лукавост и надменност. Поради всичко това трябва да признаем, че и в лошото, което е казано за него, е възможно да има истина: ако не, това показва, че византийските писатели от тази епоха притежават много по-голяма убедителност и много по-голямо чувство за мярка. Подобно на византийската живопис, която малко по-късно, през Палеологовия период, започва да се стреми към по-голям реализъм, византийската литература също се стреми да представи действителността по-точно и по-пълно.

ЛИТЕРАТУРА

Каждан, 1959: Каждан, А. Хроника Симеона Логофета. – В: Византийский временник 15 (1959), 125–143.

Anonymus, 1863: Anonymus. Continuatio Theophanis, PG 109. Paris, 1863.

Beck, H. –G. Geschichte der byzantinischen Volksliteratur. München, 1971.

Choniata, 1854: Choniata, N. Historia Byzantina, inde ab imperio Joannis Comneni usque ad urbem anno 1204 a Latinis capta, PG 139. Paris, 1854.

Cinnamus, 1864: Cinnamus, J. Historiarum libri septem, PG 133, Paris, 1864.

Hunger, 1992: Hunger, H. Η λόγια γραμματεία των Βυζαντινών, vol. III. Αθήνα 1992.

Kirsten, 1978: Kirsten, O. Zum Sturz des Theodoros Styppeiotes. – In: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 27 (1978), 49–103.

Symeones, 1863: Symeones Magistrus et Logotheta. Annales a Leone Armenio ad Nicephorum Phocam, PG 109. Paris, 1863.